

NOZIK MAVZULARNI YORITISHDA QO‘LLANILADIGAN EVFEMIZMLAR

Yusupova Gulnoza

*Samarqand davlat universteti
Kattaqo‘rg‘on filiali talabasi,*

Ilmiy rahbar: *Rustamov Mirjalol,*

*SamDUKF, O‘zbek tili va gumanitar
fanlar kafedrası o‘qituvchisi.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tilida nozik mavzularni yoritishda qo‘llaniladigan evfemizmlar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *evfemizm, evfemik, implitsit evfema, evfemik vositalar.*

Evfemik birliklar serqirra hodisa, bu ularni har bir belgisi asosida turlicha tasnif qilish imkonini beradi. Zero, individual nutqga xos evfemizmlar lisoniy va nolisoniy omillar qorishuvidan iborat yaxlitlik bo‘lib, bu omillar asosida qo‘lga kiritilgan natijalarni umumlashtirishgina har bir evfemizmning o‘ziga xos, shuningdek, shaxs idiolektiga xos evfemizmlarning individual mohiyatini aniqlash imkonini beradi. Quyida nutqga xos evfemizmlarning tasnifiy belgilarni ikki katta guruhga ajratamiz:

- 1) lisoniy belgilar;
- 2) nolisoniy belgilar;

Lisoniy belgilar asosidagi tasnifda evfemik birliklarning mavzuviy, semantik, shakliy (struktur), uslubiy xususiyatlariga tayaniladi. Nolisoniy belgilar asosidagi tasnifda esa evfemik birliklarning nutqiy voqelanishida dialektik birlikda yuzaga chiquvchi tashqi omillar e‘tiborga olinadi. Bular sirasida so‘zlovchi va

tinglovchi shaxsning dunyoqarashi, saviyasi, ijobiy yoki salbiy obrazligi, jinsi, yoshi kabi sof lisoniy omillar bilan birgalikda nutq sharoiti va vaziyati bilan bog‘liq pragmatik omillarni sanash mumkin. Evfemizmlarning implitsit ko‘rinishlari ham nolisoniy xarakterga egadek tasavvur uyg‘otadi. Biroq implitsit evfema qiymati denotatning asl atamasi asosida idrok etilishi sababli uni ham lisoniy vosita sifatida qarash ma‘qul. Evfemik ma‘noli birliklarning mavzuiy guruhlari. Evfemizmlar miqdor jihatidan rang-barang bo‘lish bilan birga, mavzuiy jihatdan ham xilma-xil. Badiiy adabiyotlarda evfemizmlarning aksariyati insonni, uning xususiyatlari va xatti-harakatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Bu badiiy adabiyotning bosh ob‘ekti inson bo‘lganligi bilan belgilanadi. Mavzuni quyida badiiy asarlardan olingan misollar asosida yoritildi.¹

Evfemik ma‘noli birliklarning mavzuiy guruhlari. Evfemizmlar miqdor jihatidan rang-barang bo‘lish bilan birga, mavzuiy jihatdan ham xilma-xil. Badiiy adabiyotlarda evfemizmlarning aksariyati insonni, uning xususiyatlari va xatti-harakatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Bu badiiy adabiyotning bosh ob‘ekti inson bo‘lganligi bilan belgilanadi. Mavzuni quyida badiiy asarlardan olingan misollar asosida yoritildi.

Shaxsni anglatuvchi evfemik vositalar. Ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar yangi-yangi nutqiy birliklarning vujudga kelishiga sabab bo‘lganidek, siyosiy shaxslarni ham umumaxloqiy va madaniy jihatdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalamaslikka urinish holatlari yangi birliklarning vujudga kelishiga yoki mavjud atov birliklarining yangi ma‘no va vazifakasb etishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Biomoddalarni anglatuvchi evfemik ifodalar. Masalan, axlat, tezak kabi evfemik birliklar qatoridan xilt so‘zi ham o‘z o‘rnini topadi: Bu zamon to‘yimiz azag‘a aylanib, sho‘rba-sho‘rbada, et-etda qolub, kim kinnachiga, kim domlaga

¹ Qodirova X. O‘zbek tilida evfemizm va disfemizm. – Toshkent, 2022. – B. 13.

yugurub, ammo faqirning ham og‘zimdan, ham ortimdan xilt va safrolar keta boshlab, bosh yostiqa etub, O‘zim bemorlik darajasiga boribdirman. (A.Qod. «Tarjimai holim»)

Insonning jismoniy nuqsonlarini anglatuvchi evfemik ifodalar. “Kar” ma’nosini beruvchi qulog‘i og‘ir, “g‘ilay” ma’nosini beruvchi bir ko‘zi mag‘ribda, bir ko‘zi mashriqda evfemik ma’noli birikmasi shular jumlasidan. Diydori nomuborak (turqi sovuy), vaqtsizroq yaratilib qolgan (chala tug‘ilgan) kabi insonning tashqi ko‘rinishidagi nuqsonlarni bildiruvchi evfemik ma’noli birliklar orasida yana «husni Yusuf» kinoyaviy birikmasi ham xarakterli ahamiyatga ega.

Insonning jismoniy holatini anglatuvchi evfemik ifodalar. Homila bilan bog‘liq ifodalarning *yuklik, homilalik, og‘ir oyoq, ikkiqat; tumsa, qisr* (tug‘mas yoki tug‘may qolgan xotin) kabi shakllari uchraydi. Ma’lumki, hez, hezalak so‘zlari o‘rniga pushtsiz, bezurriyot, “qizil kuyov” kabi evfemik vositalar nutqda O‘z aksini topadi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida Otabek tilidan aytilgan mijozim zaif birikmasi ham erkakning jismoniy holatini evfemik asosda ifodalagan.

Insonning ma’naviy nuqsonlarini anglatuvchi evfemik ifodalar. Asabiy og‘riq (ruhiy kasal, jinni), bolalik (sodda, go‘l, xom), botirligi etmas (qo‘rqoqlik qilar), vasiqasi yo‘q (betayin) kabi evfemik ma’noli birliklar ham ushbu tizimda qaraladi.

Spirтли ichimliklarni anglatuvchi evfemik ifodalar. Abdulla Qodiriy spirтли ichimliklarning evfemik ifodalarini qahramon tilidan qo‘llaydi. Masalan, Xomidning sheriklaridan biri Mutal polvon tilidan *dori* (aroq), Shirvon xola tilidan *zahar* (aroq), Toshpo‘lat tilidan «obisurx» (vino), *obirahmat* (aroq), *oqsoqol* (aroq, spirt) birliklarini evfemik vosita sifatida ishlatadi.²

² Qodirova X. O‘zbek tilida evfemizm va disfemizm. – Toshkent, 2022. – B. 15..

Evfemizm — bu nozik, noqulay yoki odobga zid tuyulishi mumkin boʻlgan soʻz yoki iboralarni yumshoqroq, odobliroq va qabul qilinadigan tarzda ifodalash uchun ishlatiladigan til vositasi ekanligi haqida yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda bilib oldik. Evfemizmlar turli tillarda keng qoʻllaniladi va ular suhbatni yanada ijtimoiy qabul qilinadigan qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Nozik mavzularni yumshatish: oʻlim, kasallik, ijtimoiy tengsizlik kabi mavzular haqida gapirganda suhbatdoshlarni noqulaylikdan saqlash, odob-axloq qoidalariga rioya qilish, jamiyatda qabul qilingan odob-axloq qoidalariga muvofiq boʻlish va noqulay yoki qoʻpol soʻzlardan qochish, ijtimoiy hurmatni saqlash, biror kishini hurmat qilgan holda, uni noqulayliklardan saqlash maqsadida keng qoʻllaniladigan leksik birlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova X. Oʻzbek tilida evfemizm va disfemizm. – Toshkent, 2022. – B. 13.
2. Dadaboyev H., Usmanova Sh. Xorijiy sotsiolingvistika. –Toshkent, 2014
3. Rahmatullayev. Sh Hozirgi Oʻzbek adabiy tili: darslik.-T.: Universitet, 2006.
4. Jamolxonov H. Hozirgi Oʻzbek adabiy tili: Oliy Oʻquv yurtlari uchun darslik - T.: «Talqin», 2005. - 272 b.
5. Iminov M., Nuʻmonov T., Boboxonova D. Oʻzbek tili uslubiyati masalalari. – Namangan. “Namangan” nashriyoti. 2007. –B. 114.
6. Qodirova, X. Oʻzbek tilida evfemizm va disfemizm [Matn] : uslubiy qoʻllanma / X. Qodirova. – Toshkent: Bookmany print, 2022. – 118 b.
7. Ismatullayev N. Hozirgi Oʻzbek tilida evfemizmlar // ToshDPI ilmiy asarlari. – T., 1963. 1-kitob. T.42. – B. 8, 19-28, 3-59;
8. Omonturdiyev A.J. Evfemik vositalarning funksional xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi... diss. – T., 1997. – 176 b.